

**МАНҒИТЛАР СУЛОЛАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА УЛАРНИНГ
БУХОРО ҲОКИМИЯТИНИ ЭГАЛЛАШИ**

Хайдаров Нурмуҳаммад Гулмуродович

Ўзбекистон Миллий университети

Тарих факультети II босқич магистранти

Аннотация. Ушбу мақола Бухоро ҳокимиятида манғитлар сулоласи ҳукмронлиги ҳамда келиб чиқиш тарихини ўрганилиши ва ёритилиши борасидаги қарашлари ифодаланган.

Калит сўзлар. Манғитлар сулоласи, Бухоро ҳокимияти, Мухаммад Раҳимхон, Амир Саид Олимхон, Афғанистон, Карши, М.Шайбоний, Саид Мансур Олимий, Амир Шоҳмурод, Россия империяси, И.А.Каримов, Ш.М. Mirziyoyev.

Ўзбекистон ўз тарихи мобайнида жуда кўплаб босқинларга гувоҳ бўлганди, аммо зиддият ва карама-каршилиқларга бой Россия империяси босқини даври тарихи муаммолари, унинг ечимларини ўрганиш алоҳида ўрин эгаллайди, шу ўринда хонлиқлар даври тарихини ўрганиш алоҳида аҳамиятлидир. Истиклол она юрт гуллаб - яшнаши, ўзликни англаш, дунёга юз тутиш, бой тарихини тиклаш ва ривожлантириш, уни ўрганиш учун кенг йўللارни очиб берди. Мустақиллик илм аҳли олдида янги вазифаларни қўйди. Совет мафкураси таъсири остида ёзилган тарих бугунги кунга келиб замон талабларига мос келмай қолди. Янгича талқин, янгича мушоҳадага зарурат аниқ ва равшан сезилмоқда. 1998 йили Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг бир гуруҳ етакчи тарихчилар ва журналистлар билан учрашувида мазкур масала жиддий муҳокама этилиб, мамлакатимизда тарих фанини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари белгилаб берил.

«Биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур», деган эди биринчи Президентимиз шу учрашувда. Бугунги кунда янгиланаётган Ўзбекистон олдида, шиддат билан ўзгараётган даврнинг замонга мос равишда, тарих фани олдида ҳам, ҳар томонлама мустақил фикрига эга, юксак билимли ва ватанпарвар авлодни улғайтириш долзарб масала сифатида қўймоқда. Бинобарин ўз тарихини, миллий ўзлигини, қадим анъана ва урф-одатларни билмаган, уни англай олмаган халқ тезда ўзининг озодлигини, ҳамда юз йиллар давомида ота-

боболарининг машаққатли меҳнати,чеккан заҳматлари ва тўккан қонлари евазига қурилган миллий давлатчилигини ва мустақиллигини йўқотади.” Бинобарин, Ўзбекистон халқининг тарихида мураккаб даврлар,оғир синовлар бўлганини барчамиз яхши биламиз”. Кейинги 50 йил ичида Марказий Осиёнинг ўрта асрлар даври тарихига бағишланган қатор тадқиқотлар амалга оширилди. Қўлёзма манбаларга таяниб эълон этилган илмий ишлар кўлами ҳам катта салмоққа эга. Улар фактик материалларга бойлиги билан ажралиб туради. Лекин масаланинг мураккаб томони шундаки, истиқлолга қадар амалга оширилган тадқиқотларда масалага синфий нуқтаи назардан ёндашиш, воқеалар баёнини коммунистик мафкурага мослаштириш, масалани давр тарихнависи аъналарига оғишмай амал қилган ҳолда ёритиш тамойили устуворлик қилади. Хусусан, хонликлар, амирлик даврларини йоритишда кўплаб муоммоларга дуч келган тадқиқотчиларимиз. Мустақилликка эришгандан сўнг юртимизда кўплаб соҳаларда хусусан, илм-фанга бўлган эътибор кучайди. Ёш олимлар,тадқиқотчилар сони ортиб бормоқда ҳамда уларга кулай шар-шароитлар яратилиб, моддий жиҳатдан таъминланмоқда. Бугунги кун тадқиқотчи-олимларимиз тарихни ёритишда холисона ёндашмоқда.

Биргина Бухоро хонлигида ҳукмронлик қилган сулолар, шу ўринда Манғитлар сулоласига тўхталиб ўтсак. Бу сулолалар ҳукмронлигини тадқиқотчилар манбалари, ўша давр тарихчиларини асарларидан батафсил маълумотларга эга бўламиз.

Тарихий тадқиқотларда келтирилишича, манғитлар йирик туркий уруғлардан бири бўлиб, улар дастлаб XII XIII асрларда Дашти Қипчоқ, Идил (Волга) ва (Урал) дарёлари оралиғида яшашган. Бу даврда манғитларга қип- чоқлар ва қипчоқ тилининг таъсири кучли бўлган. Манғитлар XIV асрнинг охирида Олтин Урда давлатидан ажралиб чиқиб, алоҳида давлат - Манғит Ўрдасини ташкил қилганлар. XV аср ўрталарида манғитлар нўғайлар (ноғайлар) деб аталган. Манғит Ўрда ҳам бу пайдан бошлаб Нўғай Ўрда (Нў ай хонлиги) номини олган. Нўғай Ўрда давлатида асосан манғитлар ва қўнғиротлар яшаган.

XVI асрнинг ўрталарида Нўғай Ўрда икки давлатга: Катта Нўғай ва Кичик Нўғай давлатига бўлиниб кетган. Кейинчалик Катта Нўғай таркибидаги манғитлар қавми ўзбеклар, қорақалпоқлар ва қисман қозоқларнинг этник таркибига кирганлар. Тадқиқотчи Очил Бўриевнинг ёзишича, манғитлар XVI аср бошларида ҳозирги Ўзбекистон ҳудудига кўчиб келганлар. Муҳаммад Шайбонийхон қўшини таркибида

манғитлар кўп бўлган. Манғитларнинг катта қисми азалдан деҳқончилик билан шуғулланган. Ўтроқ ўзбек уруғларининг таъсирида аста-секин ўтроқлашиб борган, бир қисми эса XX аср бошларида ҳам кўчманчи ҳаёт кечириб, чорвачилик билан шуғулланган. Манғитлар асосан Зарафшон водийсида (ҳозирги Бухоро, Навоий, Самарқанд вилоятлари) ва Қашқадарё воҳасида яшашган.

1923-1926 йилларда Ўрта Осиё республикаларида ўтказилган аҳоли рўйхати ва районлаштириш комиссияси материалларига қараганда, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида манғитларнинг умумий миқдори тахминан 250.000 - 300.000 нафар кишидан ортиқ бўлган. 1924 йилдаги маълумотларга қараганда, Бухоро воҳасида 99.200 нафар манғитлар яшаган бўлиб, улар ўзбек уруғлари ўртасида энг катта миқдорни ташкил қилган. Бу пайтда Бухорода 58.065 нафар қўнғиротлар, 35.635 нафар саройлар, 26.715 нафар урганжилар, 24.325 нафар қатағонлар, 14.420 нафар қипчоқлар, 13.570 нафар кенагаслар яшаган'. Рўйхатда Бухородаги 155 та ўзбек уруғларининг энг каттаси, кучлиси ва нуфузлиси манғитлар бўлган. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, Бухоро воҳасининг маркази (ҳозирги Бухоро вилояти ҳудуди)да яшовчи 52.000 нафар деҳқон ўзбекларнинг уруғи аниқланмаган. Бундан ташқари пойтахт Бухоро шаҳрида яшовчи ўзбекларнинг қайси уруғга мансублиги ҳам рўйхатга олинмаган. Тахминимизча, рўйхатда манғитларнинг миқдори камайтириб кўрсатилган. Шу жиҳатларни эътиборга олганда, 1924 йили Бухорода камида 150.000 нафар ўзбек халқига мансуб манғитлар қавми яшаган деб фараз қилиш мумкин. Бухоро воҳасида яшовчи 100.000-150.000 нафар манғитлардан ташқари Қарши воҳасида 31.000, Зарафшон дарёсининг қуйи оқими - Қоракўл воҳасида 8.000, Амударёнинг сўл қирғоғи -- Эски Чоржўй ва унинг атрофларида 11.000 нафар манғитлар яшаган.

Манғитлар Бухоро воҳасидан Зарафшон дарёсининг юқори оқими бўйлаб Кармана атрофида (920 киши), Янгиқўрғонда (260 киши) ва Конимех туманининг ўтроқ қисмида (1.835 киши) яшаган. Шунингдек, Шаҳрисабз воҳасида (200 киши атрофида), Қашқадарёнинг юқори қисми ва Китобдан шимоли-шарқ томонда (380 киши), Яккабоғдан жануби-шарқ ва Лангардарё ҳавзасида (430 киши), Ғузордарёнинг юқорисида (150 киши) оз сонли манғитлар яшаган.

Манғитлар қавми бу пайтда Бухоро воҳаси, умуман, Зарафшон ва Қашқадарё водийларидан ташқари, Хоразм воҳасида, Жиззах ва Самарқандда яшаган. 1924 йилда Ўрта Осиёда ўтказилган

районлаштириш комиссиясининг материалларига қараганда, Хоразмдаги манғитлар асосан Гурлан уезидаги манғит шўросида (10.300 киши) ва Амбарманоқда (135 киши) яшаган'. (Айни пайтда бу ҳудудлар кирган Қорақалпоғистон Республикаси Амударё туманининг маркази Манғит шаҳри ҳисобланиб, унда 31.500 киши яшайди).

Бундан ташқари манғитлар қавми бу пайтда Шимолий Афғонистонда яшовчи ўзбеклар, Хоразм воҳасида яшовчи қорақалпоқлар, Шимолий Кавказда яшовчи нўғайлар таркибида ҳам бўлган. Этнологларнинг ёзишича, Ўзбекистонда яшовчи манғитлар қавми бир қанча йирик ва майда уруғларга бўлинган. Уларнинг энг йириклари: оқ манғит, тўқ манғит, оч манғит, қора манғит, чала манғит, бойгунди манғит. Булардан ташқари темирхўжа, исобой, гаулак, кўса, тоз, қорабайир, бақирчи, кула, тамғали, манғит, қозоқ, ўн икки чўқай, гала ботир, бешкал, чобакчак, уз, уволай ва бошқа манғит уруғлари Бухоро амирлигининг сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Айнан манғитлар уруғидан чиққан манғитлар сулоласининг вакиллари бўлган амирлар 1756-1920 йилларда Бухоро амирлигини бошқарган.

Саййид Мансур Олимий (Амир Саид Олимхоннинг ўғли) ўзининг «Бухоро - Туркистон бешиги» асарининг «Ман-ғитлар» фаслида Бухорода манғитлар уруғининг ҳокимият тепасига келишини қўйидагича кўрсатади: «Манғитлар ва кенагаслар Мовароуннаҳрдаги икки қабила бўлиб, доимо бир-бири билан ихтилофда бўлган. Ўзаро жанглар 30 йил давом этди. Кенагаслар Шаҳрисабз шаҳрида, манғит қабилалари эса Қарши ва унга қўшилган жойларда истиқомат қилганлар. Манғит сўзининг маъноси «ўлдирмоқ», кенагас сўзининг маъноси эса «орқага қувмоқ, орқага ҳайдамоқ» демакдир.

Муҳаммад Раҳимхон Қарши томонда яшаган «Ой эли тўқ манғит» уруғининг вакили бўлиб, экин ерлари, мулк, чорва моллари ва катта сармояга ҳамда ўз қабиласи ва қўшни қабилалар ўртасида эътибор ва нуфузга эга эди. Ўз келиб чиқиш ришталари жиҳатидан баъзи манғитлар аштар-хонийлар, теурийлар ва чингизийларга боғланади. Муҳаммад Раҳимхон ўзбек (турк) халқидан бўлиб, чинги-зийларга асло боғланмайди»¹.

Манғитлар қавмининг тўқ манғит уруғига мансуб бўлган сулоласи вакиллари Бухоро амирлигида катта имтиёزلарга эга эдилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ислон Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998 – 24-25 б.
2. Mirziyoyev. Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shnamajlisidagi nutqi T : «ЎЗБЕКИСТОН», 2016. 5-bet.
3. Анке фон Кюлгельген Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв.)
4. Воҳидов Ш., Холиқова Р. Марказий Осиёдаги давлат бошқаруви тарихидан. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2006.
5. Холиқова Р.Э. XIX аср иккинчи ярми XX аср бошларида Россия-Бухоро муносабатлари тарихи: тар. фанл. док... дисс. – Тошкент: 2005.
6. История Узбекистана. Колл-в авторов. - Ташкент: 1993.
7. Алимова Д.А, Ртвеладзе Э.В. Узбекистон давлатчилиги тарихи очерклари — Т.: Шарқ, 2001.